

**NƏVAİ VƏ FÜZULİNİN “SÜBH” RƏDİFLİ QƏZƏLLƏRİNİN MÜQAYISƏLİ
TƏHLİLİ**

Zəkulla BAYRAMLI

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA N.Gəncəvi ad. Ədəbiyyat

İnstitutunun aparıcı elmi işçisi,

E-mail: zakullabayramli@gmail.com

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.14804768>

Xülasə: Məqalədə klassik Şərq ədəbiyyatının iki böyük şairi: Nəvai və Füzulinin divanlarında qarşılaşdığımız bənzərlik və fərqli özəlliklərdən danışılır. Orta əsrlər təzkiyəçilərindən başlayaraq, ümumən qeyd olunan bu psixoloji və üslubi yaxınlıq burada konkret faktlar əsasında araşdırılır. Bəzi eyni rədif və eyni ölçülü qəzəllər, eləcə də “Leyli və Məcnun” məsnəviləri qeyd olunmaqla, Nəvainin “Sübh” rədifli 1 qəzəliylə Füzulinin ona nəzirə yazdığı 2 qəzəlin oxşar və fərqli cəhətləri qarşılıqlı müqayisə yoluyla açıqlıq göstərilir.

Açar sözlər: Nəvai, Füzuli, qəzəl, sübh, günəş, eşq, göz yaşı.

Аннотация: В статье говорится о сходствах и различиях, которые мы встречаем в диванах двух великих поэтов классической восточной литературы: Навои и Физули. Это психологическое и стилистическое сходство, которое отмечалось в общем начиная с средневековых тезкиретов, исследуется здесь на основе конкретных фактов. Путем упоминания некоторых газелей того же ранга и размера, а также маснави “Лейли и Меджнун” выявляются и показываются посредством взаимного сравнения 1 газель Навои с рангом “Заря” и 2 газели, написанные Физули в качестве подражание им.

Ключевые слова: Навои, Физули, газель, заря, солнце, любовь, слезы.

Annotation: The article talks about the similarities and differences we encounter in the divans of two great poets of classical Eastern literature: Navai and Fuzuli. This psychological and stylistic affinity, which has been generally noted since the beginning of the medieval tazkires, is explored here on the basis of concrete facts. By mentioning some ghazels of the same rank and size, as well as the masnavis of “Leyli and Majnun”, Navai’s 1 ghazel with the “Dawn” rank and 2 ghazels written by Fuzuli as imitation to him are revealed and shown through mutual comparison.

Key words: Navai, Fuzuli, ghazel, dawn, sun, love, tear.

Dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli yaradıcılığının türkdilli mənbə və qaynaqları içərisində klassik özbək-cığatay ədəbiyyatının ən böyük nümayəndəsi Əlişir Nəvainin ayrıca yeri vardır. Türk dünyasının bu iki nəhəng sənətkarı arasındakı bənzərlik orta yüzillərdə qələmə alınmış təzkirələrdən başlayaraq qeyd olunmuşdur. Lətif təzkirəsindəki bircə cümlə bu oxşarlıq və bənzəyişi bütün təfərrüatıyla ortaya qoyur: “Nəvai tarzına karib bir tarzi-dilfiri ve üslubu-acibi vardır”. [3, 221] Maraqlıdır ki, XX yüzildə yaşamış başqa bir türk alimi İ.Hikmətin sözləriylə desək, “Nəvai özündən əvvəl gələn türk şairlərindən aldığı feyzi kəndindən sonra gələnlərə faiz ilə verən bir şairdir”. [4, 29]

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Böyük özbək-cığatay klassiki Əlişir Nəvayi lirikası ilə Füzulinin lirik yaradıcılığı arasında forma və məzmun baxımından bir çox oxşar cəhətlər vardır. Müxtəlif dövrlərdə və müxtəlif tarixi-coğrafi areallarda yaşasalar da, vahid klassik müsəlman-Şərq ədəbi ənənələri çərçivəsində yazıb-yaratdıqlarından bu oxşarlıq və bənzəyişlər təbii və başadüşüləndir. Ümumiyyətlə, Füzulinin Nəvayi poetik ənənələrindən bəhrələnməsi və bir çox lirik şeirlərini ona nəzirə olaraq qələmə alması haqqında Azərbaycan və özbək ədəbiyyatşünaslığında indiyədək bəzi araşdırmalar aparılmış, bir çox gərəkli fikir və mülahizələr söylənmişdir. [5; 6; 7]

Nəvai və Füzuli divanlarında “Tut”, “Görgəc”, “Bana”, “Könül”, “Sübh”, “Sana”, “Eyləgəc” və s. rədifli qəzəllərinin varlığı, eləcə də “Leyli və Məcnun” məsnəvisi Füzulinin Nəvai yaradıcılığına yaxından bələd olduğunu və ondan gərəyincə bəhrələndiyini açıq-aydın göstərir. Bizim məqsədimiz iki böyük sənətkarın bədii yaradıcılığı arasında bu kimi ümumi oxşarlıq və səsleşmələrdən söz açmaq deyil, konkret olaraq, anadilli divanlarında yer alan “Sübh” rədifli qəzəllərini tutuşdurmaq, onların oxşar və fərqli tərəflərini açıb göstərməkdir.

Bildiyimiz kimi, Ə.Nəvaiinin “Sübh” rədifli qəzəli aşağıdakı misralarla başlayır:

*Nega ko 'rguzdi sovug' oh-u sarig' ruxsor subh,
Gar nihoniy mehrdin mendek emas bemor subh?
Gar havoyi bo 'lmasa men telba yanglig', bas nedur,
Ko 'nglakin chok aylabon tog' uzra Majnunvor subh?
Mehrdin mendek nihoniy toza dog'i bo 'lmasa,
Yuzda nevchun kavkabi ashkin qilur izhor subh?
Dema shingarfiy bulut har yon erur qonlig' momuq,
Toza dog' idin erur mendek magar xunbor subh?
G'am tuni ohim sharoridin tutashti ko 'kka o't
Kim, aning otin qo 'yuptur gunbadi davvor subh.
Kun shuoiy xatlari ermaski tutmish motamim,
Yuzni anjum tirnog'i birla qilib afgor subh.
Soqiyo, tutqil sabuhiy bodakim, bu dayridin,
Biz ketib bu nav' toli' bolg'usi bisyor subh.
Ey Navoiy, istasang barg-u navo bu bog' aro,
Guldek o'l roki' kecha, bulbul kibi bedor subh. [1, 125].*

Maraqlıdır ki, Nəvayinin “Sübh” rədifli 1 qəzəlinə Füzuli eyni rədifli 2 nəzirə qəzəl yazmışdır. Hər üç qəzəli diqqətlə oxuduqdan sonra bu qənaətə gəlmək olar ki, burada məna, yaxud məzmun təkrarına rast gəlinmir. Dahi şairimiz sanki orijinal qəzələ birinci nəzirəni yazdıqdan sonra özünəməxsus təbiət hadisəsi olan səhərin

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

açılması, günəşin doğması ilə bağlı olan fikir, duyğu və təəssüratını bütünlüklə ifadə etmədiyini görmüş və eyni rədifli ikinci bir qəzəli qələmə almaq ehtiyacı duymuşdur.

Nəvayi qəzəlinin ilk beytində, göründüyü kimi, günəş doğarkən üfüqlərin sarı rəngə boyanması öz sevgilisindən ayrı düşən aşiqin solğun üz-gözünə, xəstəhal çöhrəsinə bənzədilir. İkinci misradakı sual cümləsiylə sübhün də solğun bənizli aşiq kimi göründüyü dolayısıyla təsdiqlənir. Bu zaman “rüksar” və “bimar” qafiyələrindən istifadə edilir. Füzulinin hər iki qəzəlinin ilk beytində isə sabahın açılması bir “mah mehrilə” ah-zar edən, saralıb-solan aşiqə bənzədilir, bu zaman “zar”, “yırtar” və “izhar” sözləri qafiyə sözlər kimi işlədilir.

İkinci beytdə şair sübhün açılmasını dağda Məcnunun köynəyini cırıb miskin və havalı şəkildə – dəli kimi dolaşmasına bənzədir. Nə qədər qərribə olsa da, Füzulinin hər iki nəzirə qəzəlinin heç birində Məcnun xatırlanmır. Ancaq ilk nəzirə qəzəlin ikinci beytində, Nəvayi qəzəlində olduğu kimi, sübhün “köynəyini çək etməsi” yerinə “köksünü çək etməsindən”, “tazə-tazə dağları izhar qılmasından” danışılır.

Nəvayinin “Sübh” rədifli qəzəlinin üçüncü beytində deyilir: Sübhün mənim kimi məhəbbətdən qəlbində hər gün təzə dağı yoxdursa, niyə üzündə göz yaşları ulduzları izhar eyləyir? Yeri gəlmişkən, bu fikirlər və oxşar bənzətmə üsulları Füzuli qəzəlində də özünü göstərir, daha doğrusu, bu fikir “qəlb şairinin” ilk nəzirə qəzəlinin ikinci beytiylə yaxından səsləşir. Sübhün öz günəşinin ayrılığından canındakı təzə dağları olduğuna görə, sonsuz məhəbbətlə sevən aşiq kimi, üzündə göz yaşı ulduzları zühur etdiyi bildirilir.

Dördüncü beytdə şair səhərlər günəş çıxarkən buludlara çəhrayı tük şəkilli şəfəqlərin sancılmasını aşiqin təzəcə dağ basılmış yaralarından axan qana bənzədir və çox orijinal bir metafora yaradır.

Nəvai qəzəlinin beşinci beytində qəm gecəsi aşiqin ahının qığılçımlarından göylərin alışıb yandığı və bu hadisənin baş verdiyi zamanın fəəklər tərəfindən sübh adlandırıldığı göstərilir. Maraqlıdır ki, bu fikrə də Füzuli qəzəllərində rast gəlinmir. Görünür, “qəm gecəsi” və “sübh” zamanlarının uyğun gəlmədiyi, sutkanın fərqli vaxtları olduğu üçün, elmi-nəzəri baxımdan əsaslandırılmamış, ədəbi-bədii cəhətdən ciy, bisməmiş təşbeh kimi Füzulinin nəzər-diqqətini çəkməmişdir.

Orijinal qəzəlin altıncı beytində günəşin ilk şüalarının dünyaya yayıldığından söhbət açılır və bunun indiyədək xalq tərəfindən yanlış anlaşıldığı göstərilir; çünki əslində, sevgilisinin ayrılığına dözməyib canını tapşıran lirik qəhrəmanın matəmini tutmaq üçün göylər ulduzların dırnaqlarıyla üz-gözünü çırmış, qana boyamışdır. Bunu da çoxları səhər şəfəqləri kimi anlayıb başa düşür. Gəlin, görək, bu fikir Füzuli qəzəllərində bu və ya başqa şəkildə təkrar olunurmu? Qətiyyən, bu fikrin hər hansı

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

forma və şəkildə, hətta az-çox dəyişdirilmiş mənada belə Füzuli qəzəllərində verilməsinə təsadüf edilmir.

Əlişir Nəvainin haqqında danışdığımız qəzəlinin yeddinci beytində insanın bu dünyada müvəqqəti qonaq olduğu, dünyanın isə əbədi olduğu kimi sübhün açılmasının da həmişə olacağı vurğulanır. Elə buna görə də şair saqiyyə müraciətlə fürsəti fəvtə verməməyi, həyatın bir anı olan bu səhərdən də yetərinə barınmağı, səbuhu – sübh şərabını içməyi məsləhət görür, dolayısıyla hamını sevərək yaşamağa, həyatsevərliyə səsləyir. Yeri gəlmişkən, deməliyik ki, Füzulinin eyni rədifli qəzəllərində bu mənə və məzmununda olan bir misra da yoxdur, hətta həmin fikrin bu və ya başqa şəkildə bədii ifadəsiylə də qarşılaşırıq.

Dahi özbək-cığatay şairi Ə.Nəvainin orijinal qəzəlinin özünə müraciətlə başlayan son beytində, öncəki beytin davamı kimi, bu dünya bağçasında var-dövlət, sərvət, səs-avaz istəyənin gecələr gültək sakit, qısa ömürlü, səhərlər bülbül kimi oyaq olması gərəkliyi bildirilir. Yəni şair burada gül-bülbül qarşılaşdırması ilə həyatın, dünyanın da ziddiyyətlər üzərində qurulduğunu və bu ziddiyyətlərin yaratdığı özünəməxsus düzən-harmoniyanın da hökmfərma olduğunu nəzərə çatdırmaq istəyir. Maraqlıdır ki, bu mənə-məzmunlu misra, yaxud beyt də Füzuli qəzəllərinin heç birində yoxdur.

Türk dünyasının ən böyük şairi M.Füzulinin “Sübh” rədifli ilk qəzəli

Gər degil bir mah mehrilən mənim tək zar sübh,

Başın açıb nişə hər gün yaxasın yırtar sübh. [2, 103]

beytiylə başlayır. Bu beyt dahi şairimizin eyni rədifli hər iki qəzəlinin leytmotivi adlandırılı bilər, yəni o, hər iki qəzəlin ümumi məzmun və mündəricəsinə uyğundur. Belə ki, haqqında danışdığımız qəzəllərdə əsasən səhərin açılması aşıqla məşuq arasınakı ayrılıq, həsrət və intizar motivləriylə müqayisə yoluyla mənalandırılır, aralarında bir çox oxşar və səsləşən məqamlar tapılır.

Bu fikrimizi daha aydın sübut etmək üçün Füzulinin eyni rədifli ikinci qəzəlinin də ilk beytini burada vermək istərdik. Təxminən birinci qəzəlin ilk beytindəki mənə və məzmunun bir az başqa şəkildə təkrarından ibarət olan həmin beyt aşağıdakı kimidir:

Qansı mahin, bilməzəm, mehrilə olmuş zar sübh,

Hər gün eylər xəlqə bir daği-nihan izhar sübh. [2, 105]

Hər üç qəzəli diqqətlə müqayisə etdikdə görürük ki, Füzuli yalnız eyni rədifli ikinci qəzəlinə Nəvainin işlətdiyi “izhar və ” “bidar” qafiyə sözlərini işlətməmişdir, o da tamam başqa kontekstdə, başqa məzmununda. Bir də aşiqin sinəsində hər gün təzə dağların olması, sevgili mehrindən (günəşindən) ayrı düşdüyünə görə yaxasını çək etməsi kimi motivlərin səhər vaxtı günəşin doğmasıyla əlaqələndirilməsi Nəvai

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

şeirindən gəlmə motivlər kimi qeyd edilə bilər. Qalan yerdə Füzuli tamamilə başqa qafiyyə sözlərdən istifadə etmiş, sübhün açılmasıyla sevən və ayrılıq çəkən aşiq arasında tamamilə yeni məna məzmun və assosiasiyalar tapmış, özü də bu zaman olduqca maraqlı, orijinal təşbeh və istiarə örnəkləri yaratmışdır.

İndi isə hər üç qəzəldəki oxşar ifadələr, bənzər fikir və ideyaların işlənmə yerlərinə və fərqli tərəflərinə baxaq: Nəvayi qəzəlinin ikinci beytində, yuxarıda dediyimiz kimi, dağın arxasından doğan günəş Məcnun kimi köynəyini cırıb dağlara, çöllərə qaçan başı havalı aşıqla tutuşdurulur. Bu məna-məzmunlu beyt Füzuli qəzəllərində necədir? Bu, dahi şairimizin ilk nəzirə qəzəlinin birinci və ikinci beytlərində özünü göstərir. İlk beytdə sübhün açılması sevdiyi gözəlin intizarında olan aşıqın başını açıb yaxasını yırtması ilə eyniləşdirilir. İkinci beytdə isə bu fikrin davamı olaraq yenidən doğan günəş öz köksünü yaralayıb-cırıb sinəsindəki təzə dağları göstərən aşıqə bənzədilir. Füzulinin ikinci qəzəlində isə sübhün açılması hər gün sinəsindəki təzə dağları izhar edən aşiq səviyyəsində göstərilir. Bizim fikrimizcə, hər üç qəzəldə az-çox bənzər fikir və kəşşən məna-məzmun eyniliyi yalnız bunlardan ibarətdir.

Qalan məqamlarda Füzuli qəzəllərində gördüyümüz bütün fikirlər tamamilə yeni və özünəməxsus, işlətdiyi bütün bədii təsvir vasitələri isə olduqca orijinaldır. Dahi sənətkarımızın “Sübh” rədifli hər iki qəzəlində qarşılaşdığımız fikirlər və duyğular, eləcə də işlətdiyi poetik fiqurlar ustad Nəvainin eyni rədifli qəzəlində yoxdur, yəni hamısı birbaşa Füzuli ağı, zəkası və poetik təfəkkürünün məhsuludur. Məsələn, ilk qəzəlinin üçüncü beytində deyilir:

Tiği-xurşid ilə rəf' olsa yeridir kim, müdam

Yandırır pərvaneyi-şəm'ə verir azar sübh. [2, 103]

Burada, bu mövzuda yazılmış çox şeir və qəzəllərdə olmayan, yalnız Füzuli qələminə və istedadına xas bir yeniliklə qarşılaşırıq; şair sanki sübhə, dan yerinə qarğış-bəddua edir, onun tezliklə aradan getməsinə, yox olmasını arzulayır. Niyə, nə səbəbə, nəyə görə? – Çünki sübhün açılmasıyla gecədən yanan şamı söndürürlər, pərvanə isə özünü şama vurub yandırır, məhv edir. Elə buna görə də incə qəlbli, həssas təbiətli şair sübhün uzanmasına etiraz edir, onun tezliklə aradan getməsinə istəyir, özü də bu işi günəş şüalarının görməsini, tezliklə günəşin üfəqdən yuxarı qalxıb, yəni göylərə yüksəlib sübhü məhv etməsinə diləyir. Bəli, ayrı şeyə görə yox, məhz pərvanənin yanıb külə dönməsinə görə. Füzuli demək istəyir ki, sübh qan töküb, cinayət işləyib, kiminsə ölümünə bais olub, ona görə o özü də həmin cəzaya, yəni ölümə məhkum edilməlidir, lap cəmiyyətdə, insanlar arasında olduğu kimi.

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Maraqlıdır ki, bundan sonrakı beyt də həmin məzmunun, demək olar ki, davamı kimi meydana çıxır; burada sübh qarğanmır, sadəcə qınaq obyektı olur, çünki sevgilisi gecə qonaq olub, sabah açılarda isə aşiqi tərک edib:

Sübhi şamü şamü sübh olmuş mənəm aləmdə kim,

Şam şəm 'i-bəzm olub ayrıldı məndən yar sübh. [2, 103]

Elə ona görə də aşıqın gecəsiylə gündüzü bilinmir, sərhədləri qarışb, daha doğrusu, yerlərini dəyişiblər; gecəsi gündüz olub, gündüzü isə gecə.

Bundan sonrakı beytdə tamam yeni bir səhnə açılır: burada sübh özü dəlicəsinə sevən bir aşıqdır, günəş də onun gözəl sevgilisi. Göy üzündə parlayan ulduzlar isə onun sabahın açılması üçün sərf etdiyi şahanə incilərdir. Onları günəş adlı sevgilisinin tez gəlməsi üçün xərcləyir, sərf edib qurtarır. Təbiətdə də belədir axı, ulduzlar sönməyincə günəş çıxmaz. Füzulinin dahiliyi burasındadır ki, adi təbiət hadisəsini nə qədər ülvı bəşəri bir mənə-məzmun ağırlığı ilə yükləyir:

Gör nə aşıqdır ki, bir xurşid vəslin bulmağa

Sərf edər hər ləhzə min-min lö'leyi-şəhvar sübh.[2, 103]

El arasında “yalançı sübh” deyilən bir ifadə var ki, klassik ədəbiyyatımızda “sübhi-kazib” adlanır. Buna tərəkməmlər xoruzun birinci və ikinci “banı” da deyirlər. Demək, iki sübhdən danışmaq olar; yalançı və doğruçu sübh. Həm klassik Şərq ədəbi gələnlərinə, həm də xalq düşüncə və təfəkkürünə yaxından bələd olan Füzuli “Sübh” rədifli qəzəlində bu məsləyə də toxunur, sübhün açılmasını həqiqi aşıqlarla yalançı aşıqlar arasında apardığı xəyali tutuşdurma üzərində qurur. Sabahın açılmasını möhtəşəm və həqiqi təbiət hadisəsi kimi mənalandırır. Səhərlər günə çıxarkən üfüqdə görünən sarı-qırmızı şəfəqləri həqiqi aşıqların sinəsindəki dağlara, yaralara bənzədir. Sanki bu dağları, yaraları dünyaya göstərən sübh özünün saxta deyil, həqiqi aşıq olduğunu sübut etmiş olur.

Eşqdə sadıqlıq izhar etdi dağın göstərib,

Ğaliba derlərdi kazib, qıldı ondan ar sübh. [2, 103]

Qəzəlin son beytində isə lirika ustası M.Füzuli sübhü ayrılıq gecəsində neçə dəfə ölüb-dirilən həqiqi aşıqlar üçün ən sədaqətli dost, ən mərhəmətli yoldaş kimi səciyyələndirir. Bir ömür qədər uzun olan bu amansız gecəyə yalnız sabahın açılması son verir və həqiqi aşıqların canını labüd ölümdən qurtarır.

Hicr şamında ғəm etmişdi, Füzuli, qəsdi-can,

Olmasaydı mərhəmətdən dəm vurub ғəmxar sübh. [2, 103]

Göründüyü kimi, bütün qəzəl boyu sübhün açılması əsasən müsbət və pozitiv fonda mənalandırılır; şairin fikrincə, yeni günün doğuşu insan həyatında yeni gözəlliklər, yeni dəyişikliklər yaratdığı kimi, aşıq-məşuq münasibətlərində də yalnız xeyirxah və nikbin ovqat səviyyəsində anılmalıdır. Yalnız bir beytdə, artıq yuxarıda

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

qeyd etdiyimiz kimi, sübhün açılması bir az fərqli şəkildə, fərqli yozumda xatırlanır. Sabahın açılmasıyla pərvanənin yanıb külə döndüyünə görə sübhü günahkar sayır, az da olsa, onu qınayır.

Yuxarıda Füzulinin bir çox qəzəllərinin Nəvai üslubunda yazıldığını, hətta bəzilərinin bənzətmə-nəzirə sayıla biləcək səviyyədə oxşar olduğunu demişdik. Bu, orta əsrlər təzkiyəçiləri, eləcə də XX yüzil ədəbiyyatşünasları tərəfindən də təsdiq olunmuş faktdır. Ancaq bəzi alimlər bu fikirlə razılaşmır, bunu klassik Şərq ədəbiyyatında yüzillərlə formalaşmış ədəbi ənənənin təzahürü sayırlar. Məsələn, Füzuli və Nəvai əsərlərinin müqayisəsi və ümumən klassik Azərbaycan ədəbiyyatında Nəvai təsiri barəsində bəzi araşdırmalar aparmış prof. C.Nağıyevanın aşağıdakı mülahizəsi diqqəti çəkir: "...Füzulinin yazdığı cavabları nəzirə adlandırmaq böyük səhv olardı. Hər iki şairin lirikasını müqayisə yolu ilə təhlil etdikdə, Füzulinin Nəvai tərəfindən əsas qoyulmuş fikirlə necə şərik olduğunu, onu öz şəxsi arzularına, ruhuna uyğun, sənətkarlıq xüsusiyyətləri baxımından necə inkişaf etdirməyə çalışdığını görmək olar. Onun "Görgəc", "Könül", "Bəhs", "Tut", "Təmən", "Şəm" rədifli və başqa qəzəllərini göstərmək olar. Bunlarda yalnız rədif birliyi, vəzn birliyi deyil, ruh birliyi, həyata, varlığa münasibət birliyi vardır".[8, 129]

Ədəbiyyat

(Использованная литература/ References):

1. A. Navoiy. To'la asarlar to'plami. O'n jildlik. Birinchi jild. Xazoyin ul-maoniy, G'aroyib us sig'ar (Nashra tayyorlovchilar: H.Sulayman, S.Rafiddinov). Toshkent: G'afur G'ulom nomidaği nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012.
2. M.Füzuli. Əsərləri, 5 cildə, I c. Bakı: Elm, 1958.
3. A.Karahan. Fuzuli: Mühiti, Hayatı ve Şahsiyeti, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989.
4. İ.Hikmət. Nəvai və türk ədəbiyyatı, Bakı: "Maarif işçisi", 1926.
5. S.Narzullayeva. Alisher Navoiy və Muxammad Fuzulinin "Layli və Macnun" dostonlarını qiyosi urqaniş tacribasi, TDU, Toşkent, 1970.
6. X.Махаммадходжаев. Физули и узбекская литература, автореферат кандидатской диссертации, Тошкент, 1972.
7. H.Arashlı. Nəvai və Füzuli, "Ədəbiyyat və incəsənət", Bakı, 30.05.1980, № 22.
8. Cənnət Nağıyeva. Azərbaycanda Nəvai. Bakı: "Tural-Ə", 2001.